

УДК 378.137

**АНАЛІЗ ПОНЯТТЄВО-ТЕРМІНОЛОГІЧНОГО АПАРАТУ
ДИСЦИПЛІНИ «БЕЗПЕКА ЖИТТЄДІЯЛЬНОСТІ»**

І. М. Кобилянська

***Анотація.** Проаналізовано дефініції «безпека», «небезпека», «культура», «культура безпеки» в контексті сучасних підходів до проблем безпеки.*

***Ключові слова:** безпека життєдіяльності, безпека, небезпека, культура безпеки.*

***Аннотация.** Проанализированы дефиниции «безопасность», «опасность», «культура», «культура безопасности» в контексте современных подходов к проблемам безопасности.*

***Ключові слова:** безопасность жизнедеятельности, безопасность, опасность, культура безопасности.*

***Summary.** The analysis definitions of "security", "danger", "culture", "culture of safety" in the context of current approaches to security.*

***Key words:** safety, security, risk, safety culture.*

Постановка проблеми. Проблеми, пов'язані з безпекою кожної людини, у значній мірі обумовлені стрімким розвитком технологій, які негативно впливають на довкілля та саму людину. В їх основі лежать суперечності між намаганнями людини створити максимально комфортні умови для свого проживання і можливостями природи для задоволення цих зростаючих з кожним роком потреб; між прагненням людини зберегти своє життя та здоров'я і потенційною небезпекою її життєдіяльності у суспільстві споживання. Ці протиріччя постійно загострюються у зв'язку з технократичною спрямованістю прогресу на шкоду гуманітарній, накопиченням зброї, посиленням глобальних

екологічних проблем, наростанням соціальної напруженості та насильства над особистістю тощо. Метою суспільства, всієї системи виховання і навчання стає формування особистості, орієнтованої на добро, творчість і розвиток, здатної до захисту себе, соціуму і природи від зовнішніх загроз на рівні високорозвинених духовних якостей, навичок і умінь [6].

Аналіз останніх досліджень. З середини 90-х років минулого століття, після розробки відповідних нормативно-правових актів, у вищих навчальних закладах України здійснюється реформування та розвиток освіти з безпеки життєдіяльності. Аналіз сучасної літератури, присвяченої різним аспектам вивчення проблем безпеки, дозволяє зробити висновок про те, що на даний час наукова галузь знань про безпеку людини перебуває в процесі свого становлення та за короткий історичний час посіла одно із чільних місць серед інших наукових дисциплін, а сам термін набув статусу міждисциплінарного поняття.

Дослідженням у галузі безпеки життєдіяльності людини присвячені роботи таких українських і російських вчених, як А. Биков, Г. Гогіташвілі, Р. Дурнев, В. Джигирей, Є. Желібо, В. Заплатинський, А. Запорожець, М. Ігнатович, В. Лапін, А. Романчук, А. Русаловський, В. Худолей та інші.

Мета статті – проаналізувати поняттєво-термінологічний апарат дисципліни «безпека життєдіяльності» в контексті сучасних підходів до проблем безпеки.

Виклад основного матеріалу. Поняття безпеки особистості (безпеки людини) з'явилося в міжнародному лексиконі лише наприкінці ХХ століття, коли міжнародне співтовариство почало погоджуватися з важливістю прийняття особливих заходів для захисту не тільки держав, а й людей від загроз для їхньої безпеки. До цього, протягом більше трьохсот років, загальновідомою і прийнятою концепцією була ідея державної безпеки. Адже, держави зобов'язані захищати свою територіальну цілісність від зовнішніх загроз, вживаючи з цією ціллю особливих заходів.

Безпека і небезпека – центральні поняття в безпеці життєдіяльності. У житті людини поняття небезпеки і безпеки відіграють роль ключових світоглядних орієнтирів, навколо яких групуються фундаментальні цінності людського буття. Вони нерозривно пов'язані з людським існуванням у світі, з прагненням уникнути тих численних небезпек, які підстерігають людину з моменту її народження і до кінця земних днів. Голод, хвороби, природні стихії – до цих природних джерел небезпек потрібно додати набагато більш численні загрози людському життю, причиною яких може стати сама людина, такі, як техногенні катастрофи, війни, злочини тощо. Отже, безпека людини може розглядатися, по-перше, з точки зору стану його життєдіяльності (актуальна або ситуативна безпека), по-друге, з точки зору властивостей особистості, що характеризують її можливості в забезпеченні своєї безпеки, і тих систем, в які вона включена.

Дефініції терміна «безпека» поки відсутні у філософських словниках, хоча тлумачні пропонують свої формулювання. Так, в тлумачному словнику В. Даля безпека визначається як «відсутність небезпеки, збереження, надійність». У словнику С. Ожегова безпека трактується як «стан, при якому не загрожує небезпека, є захист від небезпеки». У «Оксфордському словнику» це – «свобода від небезпеки». Суть більшості дефініцій зводиться до того, що безпека визначається як відсутність небезпеки, але в цих словниках відсутнє визначення, що ж таке небезпека.

З філософсько-наукових позицій безпека розглядається в літературі як гносеологічна категорія, не є чим наочним, матеріальним і виступаючи в процесі пізнання у вигляді абстрактно-ідеальної форми (параметра), що відбиває життєздатність і життєстійкість об'єктів реального світу. У пізнанні уявлення про безпеку розвивалися від поверхневих образно-уявних абстрактних ідей в глибші і практично значущі, наукові ідеї. Отже, безпека зводиться до відсутності, обмеження чи зняття небезпеки і загроз. Безпека виникає і набуває форму лише тоді, коли з'являються небезпеки і загрози

реалізації людиною потреб і відповідних їм інтересів. Під «безпекою» розуміється «стан захищеності життєво важливих інтересів особистості, суспільства і держави від внутрішніх і зовнішніх загроз» [2]. Недоліком даного визначення є відсутність визначення міри чи ступеня захищеності. У переважній більшості випадків під «безпекою» інтуїтивно розуміється або науково визначається відсутність небезпек, якщо не абсолютне, то в певній номенклатурі і масштабах. Тому більш коректним представляється наступне визначення: «Безпека – стан захищеності об'єкту захисту, при якому значення всіх ризиків не перевищують їх допустимих значень» [1]. У цьому визначенні як номенклатура небезпек виступають їх кількісні аналоги – ризики, як можливі масштаби їх дії – допустимі значення ризиків. Словосполучення «всі ризики» має на увазі розгляд індивідуальних (для окремої людини), соціальних (для сукупності людей) і глобальних (у тому числі загрозливих у віддаленій перспективі) ризиків.

Для коректного застосування понятійно-термінологічного апарату з безпеки життєдіяльності як в науково-педагогічній, так і практичній діяльності, скористаємося визначеннями згідно з ДСТУ 2293-99 «Охорона праці. Терміни та визначення основних понять». Безпека (safety) – стан захищеності особи та суспільства від ризику зазнати шкоди. Небезпека (hazard) – потенційне джерело шкоди. У визначеннях використано терміни ризик і шкода. Ризик (risk) – імовірність заподіяння шкоди з урахуванням її тяжкості. Шкода (harm) – фізичне ушкодження і/або збитки, заподіяні здоров'ю людей і/або майну чи навколишньому середовищу.

Близьким до цього є визначення, що використовується в інших країнах: «Безпека – це ступінь свободи від ризику або ж відсутність неприпустимого ризику, пов'язаного з можливістю завдати будь-якої шкоди життю та здоров'ю людини за будь-яких умов існування» [5]. Отже, безпекою можна вважати збалансований відповідно до експертної оцінки стан людини, соціуму, держави, природних, антропогенних систем тощо.

Безпека, як філософська категорія, не може розглядатися лише як стан захищеності. Це ще й властивість певної системи, і результат діяльності ряду систем і органів суспільства і держави, і сам процес діяльності, спрямований на досягнення поставлених завдань по забезпеченню безпеки. Якщо зупинитися тільки на розумінні безпеки як стані захищеності, то це не дозволить досить повно і науково обґрунтовано дослідити проблему безпеки.

Таким чином, безпека, з одного боку, тісно пов'язана із захистом, обумовлена реальною чи потенційною загрозою, а, з іншого, вона має місце не тільки в сьогоденні, але і спрямована в майбутнє, а, відповідно, не може бути лише станом. Тому видається правомірним розглядати безпеку не тільки як стан, але і як властивість певного людського співтовариства уникати загроз, зберігаючи при цьому здатність захищати життєво важливі інтереси особистості, суспільства і держави в активній або пасивній формі, вибираючи найбільш раціональний варіант реагування. Безпека – це результат і процес діяльності, оскільки інше осмислене існування людського індивіда було б неможливо.

Отже, можна зробити висновок, що поняття безпеки є завжди відносним, тобто певним з певною ймовірністю, яка залежить від досліджуваного об'єкту, його складності, його взаємозв'язків у структурі з навколишнім середовищем, часу спостереження, рівня розвитку науки і практики. Критерієм безпеки є відсутність негативної динаміки у розвитку будь-якої складної системи. Відповідно, безпека – це не відсутність небезпек, а відсутність небезпечного впливу на систему. Враховуючи велику кількість визначень, в дослідженні ми будемо виходити з того, що безпека – це такий стан системи, коли вплив зовнішніх і внутрішніх чинників не викликає ускладнень у її функціонуванні та розвитку.

Безпека нерозривно пов'язана з небезпекою. Кожна людина відчуває небезпеку інтуїтивно і розуміє її по-своєму. Згідно з висновками експертів ООН більшість людей пов'язують відчуття небезпеки з буденними проблемами і

повсякчасними клопотами, а не будують його на побоюванні глобальних катастроф чи міжнародних конфліктів. Захист житла, робочого місця, достатку, здоров'я, довкілля – основні проблеми безпечного самопочуття людини. Відчуття небезпеки має також глибоко індивідуальний відтінок, який головним чином залежить від: рівня соціального і суспільного розвитку особистості; ситуації і суспільного устрою, які позитивно чи негативно впливають на світосприйняття громадянина.

Отже, небезпека – це явища, процеси, об'єкти, інформація і самі люди, які можуть викликати небажані наслідки і призводити до погіршення стану здоров'я чи смерті людини, завдавати шкоди навколишньому середовищу й об'єктам господарської діяльності. Діяльність людини, як правило, спрямована на формування і трансформацію потоків речовини, енергії та інформації в процесі життєдіяльності. Небезпеки виникають і існують, якщо потоки речовини, енергії та інформації в природі, техносфері та соціумі перевищують допустимі значення. Допустимі значення небезпечних параметрів встановлюють за умови збереження функціональної і структурної цілісності людини та її довкілля.

Терміни «небезпека», «небезпечний», на думку ряду авторів, означають можливість або здатність викликати і заподіяти людям яку-небудь шкоду або нещастя; термін «небезпека» характеризує потенційну можливість явищ, подій і процесів завдавати шкоду, усвідомлює це суб'єкт чи ні. Так, на думку Є. Желіби та В. Зацарного, «небезпека – це явища, процеси, об'єкти, інформація і самі люди, які можуть викликати небажані наслідки і призводити до погіршення стану здоров'я чи смерті людини, завдавати шкоди навколишньому середовищу й об'єктам господарської діяльності» [5]. В навчальному посібнику Є. Желіби з співавторами [4] наведено три інших визначення: «небезпека – це: 1) умова чи ситуація, яка існує в навколишньому середовищі і здатна призводити до небезпечного вивільнення енергії, що може спричинити фізичну шкоду, поранення та/чи пошкодження; 2) негативна властивість матерії, яка

проявляється у здатності її завдавати шкоди певним елементам Всесвіту, потенційне джерело шкоди; 3) явища, процеси, об'єкти, властивості, здатні за певних умов завдавати шкоди здоров'ю чи життю людини або системам, що забезпечують життєдіяльність людей (для людини)». Р. Яким вважає [9], що «небезпека – це загроза безпеці, тобто умова чи ситуація, яка існує в навколишньому середовищі і здатна призвести до небажаного вивільнення енергії, що може спричинити фізичну, психічну, моральну шкоду, поранення різного ступеня (від легких до смертельних)».

Проаналізуємо також поняття «культура» та «культура безпеки». Відомо, що культура – цілісний феномен, тому неможливо відокремлювати загальну та професійну культуру. Загальна культура обумовлюється та реалізується через професійну діяльність особистості, тому це дозволяє розглядати їх у діалектичній взаємозалежності. Адже, без високої загальної культури особистості неможливе успішне виконання професійної діяльності.

Аналіз наукової літератури дає можливість стверджувати, що на сьогодні існує велика кількість визначень поняття культури. В аксіології культуру розглядають як сукупність матеріальних і духовних цінностей, створених людством, або за діяльнісним підходом: як специфічний спосіб організації і розвитку людської життєдіяльності. Інші науковці виділяють і особистісний напрям, де культура розглядається як процес розвитку сутнісних сил людини, процес творчої самореалізації особистості.

Там, де є людина, її діяльність, відносини між людьми, там і є культура. Причому, людина діє в межах культури, тобто в межах матеріальних і духовних цінностей, засвоює, перетворює та творить нові загальнолюдські цінності. Таким чином, матеріальна та духовна культура, як і культура в цілому, передбачають перетворювальну людську діяльність, у результаті якої, з одного боку, створюються цінності культури, а з іншого, культура сприяє засвоєнню цінностей, розвитку та формуванню особистості. Характеристики культури згідно із сучасними уявленнями визначає Л. Е. Орбан-Лембрик: матеріальне

виробництво, об'єднане поняттям «технологія»; ступінь довершеності в оволодінні певною галуззю знань або діяльності; мова та засоби комунікації; сукупність моральних вимог; система настанов, забобонів, звичаїв, традицій, які регламентують міжособистісні відносини; комплекс цінностей, установок людей, культурні контексти; специфічні способи організації й розвитку людської життєдіяльності [8].

Культура теж повинна розглядатися і як стан (рівень), і як процес. Очевидно, що проведення аналізу динамічного процесу, що безперервно протікає, значно складніше, ніж окремого стану, що є його «зрізом», статичною «картинкою» в певний момент часу. Тому доцільно визначити культуру як стан, а процес її формування, розвитку – як досягнення наступного стану, що характеризується сукупністю певних параметрів. Такий підхід дозволяє обґрунтувати критерії і проводити оцінку рівня розвитку окремих людей, трудових колективів, соціальних груп, суспільства в галузі безпеки життєдіяльності [3]. На думку дослідників [3,6,7], під формуванням культури безпеки треба розуміти процес, складовими якого є встановлення і коректування мети і завдань, розвиток основних методів і напрямів її формування, а також розробка нормативно-правової, культурно-просвітницької та навчально-методичної бази, створення і вдосконалення способів ефективного інформаційного впливу.

Об'єднання понять «культура» і «безпека» вперше було здійснено Міжнародним агентством з атомної енергії в 1986 році при аналізі причин і наслідків аварії на Чорнобильській атомній електростанції. З цих пір культура безпеки і її формування є одним з фундаментальних принципів управління і підлягає нормативному регулюванню. На початку XXI століття склалося розуміння того, що дана категорія повинна застосовуватися не тільки до персоналу потенційно небезпечних об'єктів, а й по відношенню як до кожної людини окремо, так і до суспільства в цілому.

Аналіз існуючих визначень понять «безпека» та «культура» дозволяє сформулювати наступні передумови, припущення та обмеження, необхідні при встановленні дефініції «культура безпеки». У зв'язку з тим, що культура створюється і сприймається як окремими індивідуумами, так і їх колективами [7], дане поняття необхідно розглядати на індивідуальному, колективному та суспільному рівнях. Визначення культури безпеки доцільно розглядати як рівень розвитку людини і суспільства, що характеризується значимістю завдання забезпечення безпеки життєдіяльності в системі особистих і соціальних цінностей, поширеністю стереотипів безпечної поведінки в повсякденному житті і в умовах небезпечних і надзвичайних ситуацій, ступенем захищеності від загроз і небезпек в усіх сферах життєдіяльності.

З викладеного вище можна зробити висновок, що культура безпеки є складовою частиною загальної культури та володіє істотною своєрідністю. Якщо загальна культура формується, як правило, природним шляхом, під впливом, в основному, випадкової діяльності окремих людей, їх колективів, то для формування культури безпеки діяльність повинна носити цілеспрямований, регульований характер, виходячи з конкретних очікуваних результатів щодо запобігання глобальним загрозам і небезпекам.

Висновки. Поняття культури безпеки представників певної професійної групи (фахівців) має свою специфіку і складається з трьох елементів: культури, професійної культури й специфічних компетенцій, знань, умінь і навичок з безпеки життєдіяльності. Як самостійний феномен, що позначає процес і результат взаємодії цих трьох компонентів, культура безпеки становить сукупність позицій, цінностей і зразків поведінки, що відбиває стосунки фахівця з професійним простором і містить такий вимір безпеки, який пов'язаний безпосередньо з професійною діяльністю і зумовлений нею.

Ґрунтуючись на наведеному вище аналізі й узагальнюючи різні підходи до трактування сутності поняття культура безпеки, для її формування потрібно застосовувати системний підхід, який забезпечує послідовне формування і

постійне вдосконалення культури безпеки на індивідуальному, колективному та суспільному рівнях. Складовими культури безпеки є: на суспільному рівні – традиції безпечної поведінки, суспільні цінності, підготовленість усього населення; на колективному рівні – корпоративні цінності, професійна етика та мораль, підготовленість персоналу; на індивідуальному рівні – це світогляд, норми поведінки, індивідуальні цінності і підготовленість кожної людини.

Література

1. Брушлинский Н. Н. Понятие риска и некоторые аспекты его анализа и оценки / Н. Н. Брушлинский, С. В. Соколов // Всероссийская научно-практическая конференция по проблемам защиты населения и территорий от чрезвычайных ситуаций. – М. : Триада Лтд, 2004. – 472 с.
2. Гражданская защита. Понятийно-терминологический словарь / под ред. Ю. Л. Воробьева. – М. : Од-лайст, 2001. – 240 с.
3. Дурнев Р. А. Культура безопасности жизнедеятельности (дефиниция и уровни формирования) / Р. А. Дурнев // СОЦИС. – 2006. – № 12. – С. 72–75.
4. Желібо Є. П. Безпека життєдіяльності : навчальний посібник / Є. П. Желібо, Н. М. Заверуха, В. В. Зацарний. – К. : Каравела, 2010. – 344 с.
5. Желібо Є. П. Безпека життєдіяльності : підручник / Є. П. Желібо, В. В. Зацарний. – К. : Каравела, 2006. – 288 с.
6. Лызь Н. А. Развитие безопасной личности: психолого-педагогический подход / Н. А. Лызь // Педагогика.– 2006. – № 4. – С. 68–75. – Режим доступа : <http://dlib.eastview.com/browse/doc/10075480>
7. Моль А. Социодинамика культуры / А. Моль ; [пер. с франц.]. – [изд. 2-е, стереотип.]. – М. : КомКнига, 2005. – 416 с.
8. Орбан-Лембрик Л. Е. Психологія управління : посібник / Л. Е. Орбан-Лембрик. – К. : Академвидав, 2003. – 568 с.
9. Яким Р. С. Безпека життєдіяльності людини : навч. посіб. / Р. С. Яким. – Львів : Бескид Біт, 2005. – 304 с.